

РОЗДІЛ 7. ТЕОРІЯ І МЕТОДИКА ВИХОВАННЯ

ІНТЕГРУВАННЯ СКЛАДОВИХ ЧАСТИН ГРОМАДЯНСЬКОГО ВИХОВАННЯ МОЛОДІ В ЗМІСТ НАВЧАЛЬНИХ ПРЕДМЕТІВ

THE INTEGRATION OF THE COMPONENTS OF CIVIC EDUCATION INTO THE CONTENT OF EDUCATIONAL SUBJECTS

У статті розкрито організацію процесу громадянського виховання молоді навчально-методичними засобами. Досліджено інтегрування його складових частин у зміст навчальних предметів. Акцентовано на тому, що громадянське виховання розглядається як міжпредметна сфера діяльності навчального закладу. З'ясовано, що з метою громадянського виховання молоді було напрацьовано значну кількість педагогічних розробок. Зазначено, що наскрізний міжпредметний підхід до громадянського виховання учнів передбачає введення громадянознавчих понять у зміст навчальних програм, посібників, підручників та інших засобів навчання.

Ключові слова: громадянське виховання, навчально-методичні засоби, зміст навчальних предметів, інтегрування складових частин, молодь.

В статті раскрыта организация процесса гражданского воспитания молодежи учебно-методическими средствами. Исследовано интегрирование его составляющих в содержание учебных предметов. Акцентировано, что гражданское воспитание рассматривается как межпредметная сфера деятельности учебного заведения. Установлено, что с целью гражданского воспитания молодежи было разработано значительное количество

педагогических пособий. Отмечено, что сквозной межпредметный подход к гражданскому воспитанию учащихся предусматривает введение гражданских понятий в содержание учебных программ, пособий, учебников и других средств обучения.

Ключевые слова: гражданское воспитание, учебно-методические средства, содержание учебных предметов, интегрирование составляющих, молодежь.

The organization of the process of youth civic education through educational and methodical means is illustrated in the article. The integration of its components into the content of educational subjects is researched. It is emphasized that civic education is considered as an interdisciplinary sphere of an educational institution's activity. It is found out that for the purpose of civic education of young people, a considerable number of pedagogical works have been developed. It is noted that the cross-cutting, interdisciplinary approach to the civic education of pupils involves the introduction of civic concepts in the content of curricula, manuals, textbooks, and other teaching aids.

Key words: civic education, educational and methodical means, content of educational subjects, integration of the components, young people.

УДК 371.035(477)

Бабкіна М.І.,
канд. пед. наук,
доцент кафедри іноземних мов
Національного університету «Львівська
політехніка»

Постановка проблеми у загальному вигляді.

Демократичне суспільство зумовлює необхідність нового підходу до виховання сучасного громадянина. Це складний багатоаспектний процес, який вимагає застосування комплексу освітніх та виховних заходів, визначення цілей, напрямів, форм, методів формування особистості з активною громадянською позицією, здатною до соціальної взаємодії та самореалізації у всіх сферах суспільного життя.

У зв'язку з цим проблема громадянського виховання стає об'єктом уваги та обговорення в сучасному українському суспільстві, зокрема, широкого кола педагогічної громадськості. Організуються конференції й семінари, розглядаючи мету громадянського виховання як становлення суспільно активної та соціально компетентної особистості. Пошук шляхів і засобів громадянського виховання, які б відповідали сучасним суспільним потребам, є однією з найактуальніших проблем педагогічної теорії та практики сьогодення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Протягом останніх років в Україні чимало наукових досліджень були присвячені вихованню інтегрованої особистості, в якій органічно поєднуються високі

моральні чесноти, патріотизм, громадянська зрілість, компетентність, активність, почуття обов'язку та відповідальності перед суспільством. Суть цієї проблеми досліджували в своїх працях Р. Арцишевський, Т. Бакка, П. Вербицька, В. Горбатенко, І. Іванчук, П. Ігнатенко, П. Кендзьор, М. Калініченко, С. Карпенчук, Л. Корінна, Л. Крицька, І. Кучинська, Г. Назаренко, В. Оржехівський, С. Позняк, О. Пометун, М. Рагозін, Т. Рагозіна, М. Рудь, О. Сухомлинська, І. Тараненко, К. Чорна, М. Шимановський та ін.

У цих дослідженнях розкрито зміст громадянського виховання молоді, висвітлено прогресивні технології, запропоновано ефективні форми і методи формування громадянських якостей і цінностей особистості. На підставі аналізу праць згаданих вище авторів ефективність громадянського виховання особистості пов'язується нами з відповідним конструюванням навчально-виховного процесу, яке надасть змогу молоді здобувати знання і навички, необхідні для свідомої та дієвої громадянської активності.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Однак поза увагою навчально-виховного процесу залишається формування в учнівській

молоді практичних умінь і навичок, потрібних компетентному громадянину, які мають зв'язок із досвідом громадянської активності та соціальної взаємодії. Ефективність формування цих умінь і навичок здійснюється через впровадження в навчально-виховний процес курсу громадянської освіти, інтеграцію складових частин громадянського виховання у зміст навчальних дисциплін.

Мета статті. Метою є розкрити процес громадянського виховання молоді навчально-методичними засобами через інтегрування його складових частин у зміст навчальних предметів.

Виклад основного матеріалу. Виховання громадянськості – це організований процес, який реалізовується в умовах соціальних виховних інститутів і є наслідком тривалого формуючого впливу, соціалізації особистості [1, с. 41]. Оскільки громадянське виховання стає невіддільним компонентом навчально-виховного процесу, в Україні протягом останніх років було напрацьовано певну правову й методологічну базу, нові методи і форми навчання соціогуманітарних предметів, що враховують потреби формування громадянської компетентності молоді; програми і навчально-методичні матеріали для спеціальних курсів громадянської освіти, значну кількість педагогічних розробок цієї тематики, досвід викладання громадянської освіти частиною підготовлених учителів і методистів, розкриття основних завдань виховання громадянина [4].

За результатами нашого дослідження, ефективність громадянського виховання учнівської молоді здійснюється через впровадження в навчально-виховний процес курсу громадянської освіти, інтеграцію елементів громадянського виховання у зміст навчальних предметів.

Із метою громадянського виховання учнів було розроблено низку навчально-методичних посібників, рекомендацій, програм факультативного курсу, словників-посібників (методичний посібник для вчителя «Громадянська освіта: проект ЄС «Громадянська освіта – Україна», укл. С. Позняк, О. Пометун, П. Вербицька та ін., 2008 р.; шкільний курс «Громадянська освіта: основи демократії», укл. Т. Бакка та ін., 2009 р.; навчально-методичний посібник «Формування громадянської культури особистості школяра», укл. Н. Дерев'янка, В. Костів, 2011 р.; методичний посібник «Ми громадяни України» за ред. О. Пометун, 2012 р.; науково-методичний посібник «Сучасні підходи до виховання громадянської ініціативності старшокласників», укл. Т. Немцева, 2014 р.; навчально-методичний посібник «Керівництво громадянським вихованням студентської молоді», укл. О. Козлова, О. Гребенник, 2015 р. тощо. У них розкрито суть громадянського виховання молоді, подано ефективні форми та методи виховання громадянських якостей учнів, розробку окремих уроків, виховних заходів, методичних рекомендацій щодо їх проведення.

На основі матеріалів Ради Європи з освіти для демократичного громадянства підготовлено посібник «Громадянська відповідальність: 80 вправ для формування громадянської та соціальної компетентностей під час вивчення різних шкільних предметів» із метою надання науково-методичної підтримки вчителям, які реалізовуватимуть наскрізну змістову лінію «громадянська відповідальність» у своїх навчальних предметах, яка сприятиме формуванню відповідального громадянина, що поважає права людини, вміє критично мислити, розуміє важливість громадянської участі в процесі вирішення різноманітних проблем місцевої громади (М. Рафальська, О. Боярчук, Н. Герасим та ін., 2017) [3].

У процесі опрацювання наукових і методичних джерел з'ясовано, що в Україні, як і в інших європейських країнах досягнуто відносної однаковості щодо основних концептуальних положень громадянського виховання, його мети, принципів, форм та методів реалізації. Однак бракує чітких підходів до його системного впровадження. Європейські науковці Ц. Бірзеа, Я. Крек, В. Спаїк-Вркас, К. Харрісон, М. Чекіні актуалізують питання про необхідність забезпечення якості освіти для демократичного громадянства в школах, оскільки чинна практика довільного підходу до громадянської освіти себе не виправдала і виявила свою малоефективність [2].

У різних європейських країнах підходи до громадянської освіти варіюються від окремого предмета до наскрізної теми. За дослідженнями С. Позняк, навіть коли громадянська освіта є окремим предметом, перевага віддається інтегрованому підходу до її вивчення [5, с. 20–25].

На сучасному етапі громадянське виховання розглядають як міжпредметну сферу діяльності школи, що передбачає включення його складових частин до тематики різних шкільних предметів і позакласних заходів. Важливість інтеграції навчальних предметів, на нашу думку, полягає в тому, що на їх основі в учнівській молоді формується критичне мислення, за допомогою якого створюються комплексні уявлення про людину, світ та її місце в ньому.

Тому важливо, як зазначає С. Позняк, щоб література, яка використовується для викладання громадянознавства в школі, відповідала таким принципам: пропонувала реалістичну картину сучасного суспільства та його проблем і те, як треба зробити з урахуванням моральних припущень та упереджень, що супроводжують людей у їхній практичній діяльності [6, с. 27]. Таким чином, учні мають не лише одержувати від учителя певну інформацію, але й здійснювати широкий обмін інформацією, розуміти складність і взаємозалежність соціальних подій, здобувати знання про те, яким чином приймаються рішення, залучаючись до активної участі в їх вирішенні.

Зважаючи на актуальність досліджуваної проблеми, варто зазначити, що практично всі освітні галузі та предмети навчального плану загальноосвітньої школи містять складові частини громадянського виховання (див. табл. 1).

Зауважимо, що освітніми галузями, в яких найповніше представлено зміст громадянської освіти та виховання, є предмети суспільно-

гуманітарного циклу «Суспільствознавство», зокрема «Правознавство», «Історія України», «Всесвітня історія», а також навчальні предмети освітньої галузі «Мови і літератури», а саме «Українська мова і література», «Іноземні мови», «Зарубіжна література». Сукупність цих предметів значною мірою вирішує завдання виховання компетентного громадянина.

Таблиця 1

Складові частини громадянського виховання учнівської молоді в змісті предметів освітніх галузей

Предмет	Виховний зміст	Ключові слова
Мова і література	Засвоєння культурних та духовних цінностей свого народу; формування народознавчої компетентності, особистісних цінностей, ціннісних орієнтацій, гуманістичного світогляду, духовних і моральних цінностей, патріотичних почуттів, комунікативної компетентності тощо.	Любов до Батьківщини, рідна культура, художнє слово, національний характер, етнічні традиції, національні свята, духовна спадщина, героїчні постаті тощо.
Історія України	Виховання національної свідомості, почуття патріотизму, громадянської гідності тощо.	Національна ідея, національний рух, захист батьківщини, козацька держава, гайдамачина, гетьманщина тощо.
Всесвітня історія	Формування культури міжнародних та міжнародних відносин, толерантного ставлення до інших народів, почуття причетності до європейської і світової спільноти тощо.	Громадянське суспільство, гуманізм, планетарна свідомість, міжнародні стосунки, мирне співіснування, єдність світу, увага до світових проблем тощо.
Суспільствознавство та правознавство	Формування громадянської компетентності, громадянської активності та відповідальності, державотворчих устремлінь, соціальних орієнтацій, політичної та правової культури тощо.	Суспільство, держава, громадянин, демократія, влада, права та обов'язки, соціальні норми, свідомий вибір, правова свідомість, право на свободу думки і релігії, власність, недоторканність особи, рівність, громадянська ініціатива тощо.
Іноземна мова	Формування нового політичного мислення, міжнародних стосунків, полікультурної компетентності, пошани до інших народів, їхніх надбань, традицій, мови тощо.	Співпраця на міжнародному рівні, політико-правові традиції, політичний плюралізм, інтеркультурність, діалог культур, міжкультурна комунікація, взаємозалежність соціальних подій тощо.
Зарубіжна література	Формування гуманістичних почуттів, поняття єдиного світу, поваги до загальнолюдських цінностей, різних культур, мов тощо.	Обмін духовними цінностями, збереження світових надбань, гуманізація взаємин, духовна спільність, расова, етнічна, соціальна, релігійна толерантність тощо.
Географія і природознавство	Формування екологічної свідомості, світогляду, моделі полікультурної поведінки, відкритості до інших культур, вироблення умінь приймати виважені рішення в природокористуванні і захисті довкілля, у суспільному житті тощо.	Збереження природи, природоохоронні заходи, гармонійна взаємодія людини і природи, екологічна культура, людські міграції, економічна географія, поцінування багатоманітності світу тощо.
Хімія, біологія	Формування на основі фундаментальних хімічних відомостей системних знань про хімічну екологію та екологічні проблеми, про життя, світ та місце людини в ньому; розвиток особистої відповідальності за стан навколишнього середовища, вміння передбачати наслідки згубної дії хімічних чинників на природу тощо.	Природне і соціальне середовище, екологічна компетентність, умови здорового життя, охорона навколишнього середовища, хімізація народного господарства, джерела забруднення, наслідки людської діяльності, виробничий та соціальний зміст, природоохоронний менталітет, сфера розумного життя, розвиток людства тощо.
Фізика	Формування еколого-гуманістичної свідомості, розуміння взаємозв'язку природи і суспільства, знань про будову і розвиток світу, місце людини в ньому; відчуття особистої належності та відповідальності за майбутнє світу тощо.	Явища природи і суспільства, екологізація, закони об'єктивного світу, світоглядне начало, пізнання світу, висунення гіпотез, обґрунтування думок, науково-технічний прогрес, безпека суспільства, культура природокористування тощо.
Математика	Формування дослідницької компетентності, критичного мислення, здатності до визначення та аналізу причин і передумов наявних у житті проблем, вміння застосовувати математичні знання у практичних ситуаціях тощо.	Аналіз та оцінка проблеми, логічний умовивід, адекватне визначення, об'єктивний факт, світорозуміння, системно-цілісне сприймання дійсності, цільові орієнтації, функціональна грамотність, економічна ситуація, бюджетна сфера, фінансові операції тощо.

Здоров'я і фізична культура	Формування мотивацій здорового способу життя, гармонійного розвитку, гнучкості та вміння адаптуватись, підготовка до праці і захисту країни тощо.	Цінність культури здоров'я, фізичний розвиток, профілактика девіантної й делінквентної поведінки, життєдіяльність, спорт тощо.
Трудове навчання	Формування трудової активності, розвиток мотивації до праці, самоврядування, самодіяльності, усвідомлення цінності праці тощо.	Ініціатива, працьовитість, підприємництво, соціальна творчість, конкурентоздатність, самореалізація, професійне самовизначення тощо.
Естетична культура	Формування системи естетичних цінностей як інтегральної основи світогляду, розвиток творчого потенціалу тощо.	Творча діяльність, естетичне ставлення до навколишньої дійсності, культурно-історична спадщина, духовні цінності, життєтворчість тощо.

Інші освітні галузі недостатньо інтегрують елементи змісту громадянської освіти та виховання. Шкільний курс природничих дисциплін (фізика, хімія, біологія, географія) містить об'єктивні можливості формування і розвитку в школярів ціннісних орієнтацій, моральних норм взаємозв'язку з природою, відповідального ставлення до неї, усвідомлення значення природи для суспільства як основного джерела задоволення життєвих і духовних потреб людини.

Своєю чергою, «Естетична культура», «Трудове навчання», «Здоров'я і фізична культура» можна розглядати як формування життєдіяльності та життєздатності молоді. Ці дисципліни дають змогу за допомогою своїх специфічних засобів і методів розкрити потенційні можливості творчої та активної особистості.

Громадянські знання і вміння відсутні в освітній галузі «Математика». Однак вивчення цієї освітньої галузі спонукає до розвитку критичного мислення, дослідницької компетентності, здатності до аналізу та оцінки поточної соціальної ситуації, вміння адекватно визначати причини й передумови наявних проблем та готовність докласти зусиль для їх практичного подолання.

Таким чином, у змісті охарактеризованих нами вище навчальних предметів міститься значний обсяг гуманітарних та природничих знань, систематизація котрих і розвиток на міжпредметній основі з урахуванням психологічних особливостей мислення дає змогу сформувати загальний підхід до розгляду картини світу і виховувати свідоме прагнення молоді до активної суспільно-корисної діяльності.

На підставі аналізу навчальних програм загальноосвітньої школи можна стверджувати, що нині відсутні спеціальні громадянознавчі предмети, які б забезпечували громадянське виховання молоді. А зміст обов'язкових предметів неповною мірою забезпечує цей процес. Саме тому громадянське виховання молоді засобами навчального предмета передбачає необхідність інтегрування у його зміст громадянознавчих складових елементів, на

основі яких формуються практичні уміння, потрібні компетентному громадянину.

Висновки. Отже, зміст освіти загалом забезпечує формування компетентного громадянина. Однак наскрізний міжпредметний підхід до громадянського виховання учнівської молоді передбачає інтегрування в зміст навчальних предметів необхідних складових частин, введення громадянознавчих понять у зміст навчальних програм, посібників, підручників та інших засобів навчання. Окрім того, поза увагою навчально-виховного процесу залишається формування практичних умінь, потрібних компетентному громадянину, а саме досвід громадянської активності та соціальної взаємодії.

Таким чином, громадянське виховання особистості передбачає як інтеграцію усіх ланок шкільного навчально-виховного процесу, так і активне залучення молоді до свідомої громадянської діяльності.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Бабкіна М.І. Словник-довідник термінів з громадянського виховання. Львів: ЗУКЦ, ПП НВФ БІАРП, 2007. 200 с.
2. Бірзеа Ц., Чекіні М., Харрісон К., Крек Я., Спаїк-Вркас В. Посібник із забезпечення якості освіти для демократичного громадянства в школах / пер. з англ. Council of Europe, UNESCO CEPSE, 2005. 112 с.
3. Громадянська відповідальність: 80 вправ для формування громадянської та соціальної компетентностей під час вивчення різних шкільних предметів, 5–9 клас. Посібник для вчителя / М. Рафальська, О. Боярчук, Н. Герасим та ін. Київ, 2017. 136 с.
4. Забезпечення формування громадянської компетентності у сучасному змісті шкільної освіти. Підсумковий документ робочої групи з розробки навчальних планів і програм проекту «Громадянська освіта – Україна». Вісник програм шкільних обмінів. Вип. 29. 2006. С. 23–30.
5. Позняк С.І. Дослідження громадянської освіти у країнах – членах Ради Європи. Шлях освіти. 2005. № 1. С. 20–25.
6. Позняк С.І. Семантика громадянської освіти. Шлях освіти. 2006. № 1. С. 22–27.